

I EN NY TID

- Karlstad efter branden

När Karlstad skildras i Fredrik von Vickers värmländska länskalender år 1877 är det i ljusa färger: "den nya staden, som sedermera uppstått, är betydligt utvidgad med breda, ljusa och trädplanterade gator".

Värmland har haft sina katastrofer, sådana som kung Håkons härnadståg i västra Värmland år 1225, bullret i Bro (med drakoniskt efterspel) 1638 eller de stora oåren 1771-1772, när skördarna slog fel och rödsoten och annat skördade tusentals offer. Till skaran av skickesediga årtal kan man givetvis också lägga 1865, när i stort sett hela Karlstad gick upp i lågor.

Fotografierna från förödelsen med enstaka skorstenspipor som sticker upp ur ett kaos av ruiner talar sitt tydliga språk om elände.

Och ändå kan man kanske påstå att katastrofen, i likhet med de tidigare, också kom att få sina lyckliga följder. Likaväl som bortdrivandet av tullnärerna från marknadsplatsen vid Varnan i trettioåriga krigets tid ledde till att bland annat den nya staden Kristinehamn anlades, gav stadsbranden i Karlstad möjligheter för de som bestämde att tänka och skapa nytt. Staden före och staden efter branden var på många sätt två olika världar.

Den nya staden byggdes efter tidens principer, som vi kommit att summera som liberala. Den begynnande industrialiseringen i landet gav människor nya behov att tillfredsställa och nya ekonomiska möjligheter för samhället att planera tillvaron. Låt oss påminna om reformerna inom några av de samhällsområden, där det svenska liberala genombrottet - med sin början under 1840-talet - kom att märkas.

SKOLAN OCH UTBILDNINGEN

Folkskolan infördes 1842, med de gamla sockenskolorna som en utgångspunkt. Utbildningen av folkskollärare sattes igång vid seminarier på olika håll i landet, inklusive i Karlstad från 1843. De särskilda flickskolorna inrättades under 1860-talet och i Karlstad år 1873.

EKONOMIN

Genom reformerna 1846 och 1864 avskaffades städernas privilegier på handel och hantverk. Landsbygden fick sina handelsbodas och i städerna blev det enklare för nya entreprenörer att starta fabriker och affärsföretag. Skrån och gillen ersattes av hantverksföreningar. År 1848 underlättades möjligheten att bilda aktiebolag, samtidigt som ett bank- och försäkringsväsende växte fram vilket gynnade möjligheterna till investeringar. I Karlstad fanns Wermlands Hypoteksförening (1850), Wermlands Provincialbank (från 1833), Karlstads Sparbank (1822) och Wermlands Stadshypoteksförening (1868), vartill kom Wermlands Brandstodsbolag (1843).

SOCIALA FRÅGOR

Samhällets ansvar för den växande gruppen fattiga reglerades i och med 1847 års fattigvårdsstadga, som senare följdes av nya skrivningar 1853 och 1871. Det större ansvaret kom att leda till en nödvändig expansion av administrationen i städer och i landskommuner. På många håll inrättades nya fattigvårdsanstalter (fattiggårdar) under 1800-talets senare del. I Karlstad kom Klaraborg att bli platsen för de fattiga, från 1870.

GENUSFRÅGOR

Kvinnor och män fick lika arvsrätt 1848 och kvinnor fick rätt att idka vissa affärsrörelser på egen hand i och med näringsfriheten 1846. Endast änkar var dock myndiga, alla andra ekonomiskt beroende av sina män eller andra manliga släktingar. År 1858 kunde kvinnor över 25 år bli förklarade för myndiga, men bara om de var ogifta; den dag de gifte sig blev maken deras förmyndare, med det verkliga inflytandet också över sin hustrus enskilda egendom.

REPRESENTATION OCH FÖRVALTNING

För att anpassa styresformerna till det industriella samhällets villkor kom kommunallagarna 1862. De "kommunala" och kyrkliga frågorna skildes åt genom att man inrättade dels kommuner, dels församlingar. Städerna fick ett nytt styresorgan genom stadsfullmäktige. På riksnivå ersattes ståndsriksdagen 1866 med en tvåkammarriksdag. Eftersom rösträtten avgjordes genom privatekonomin var det än så länge en minoritet av männen som kunde rösta - och en liten del av kvinnorna, de som ägde fastigheter eller hade ekonomiska tillgångar av annat slag. Men också för förmögna kvinnor var rösträtten bara kommunal.

EN NY STAD

Ur 1865 års ruiner byggdes en ny stad utifrån nya principer och med en kraft som sannerligen imponerade. Försäkringssystemet fungerade och gav ekonomiska muskler tillsammans med nödhjälpskommitténs insamlade kvarts miljon riksdaler och vidlyftiga statliga lån. Trots bostadseländet med människor i tält och baracker och trots farsoterna - 186 personer dog i den asiatiska koleran 1866 - var Karlstad präglad av en frustande dynamik åren efter katastrofen.

Lantmätare von Wachenfeldt tog sig runt i aska och sot under sommaren och hösten 1865 och mätte upp försvunna tomtgränser, en nödvändighet för att sedan också åstadkomma en ny stadsplan där luft och ljus skulle regera. Karlstad fick sitt generösa stortorg och steg för steg blev nya pampiga paradbyggnader in och bildade fond runt fyrkanten. Snart nog byggde också privatpersoner bostadshus och affärslokaler, omkring 50 till antalet redan under andra delen av 1865.

När staden skildras i Fredrik von Vickers värmäländska länskalender 1877 är det i ljusa färger. Staden är ett kraftcentrum i landskapets ekonomiska och kulturella liv: "den nya staden, som sedermera uppstått, är betydligt utvidgad med breda, ljusa och trädplanterade gator", säger författaren.

Gamla tiders ekonomiska kundsådra var hamnen med Vänersjöfarten - nu var den kompletterad med framtidens kommunikationsmedel för gods och människor, den av alla omhuldade järnvägen. Invigningarna av stationshuset och förbindelserna österut (1869) och västerut (1871) var enligt presskildringarna folkfester, med musik, tal, kanonsaluter, högtidstal och festmåltider. Världen öppnade sig på allvar för Karlstad.

EKONOMISK UTVECKLING

Den nya tiden märktes också i den ekonomiska utvecklingen. En kraftigt expanderande jordbrukssektor efterfrågade maskiner som tröskverk och slåtteraggat och blev en lukrativ marknad för mekaniska verkstäder - industrialiseringen födde nya industrier, nya yrkesgrupper. Det gällde också för Karlstad, där stora arbetsplatser som Karlstads Mekaniska Verkstad (1860) på Herrhagen och Wennbergs Mekaniska Verkstad (1875, från 1903 i Viken) växte upp. Konfektionsindustrin - som Karlstads yllefabrik (1884) och Karlstads spinneri & väfveri (1897)- tillhörde också en ny tid, där inte minst det nationella och snart nog internationella modet hade betydelse genom pressens inverkan.

När von Vicken redogör för stadens näringar i sin kalender nämner han utöver den mekaniska verkstaden också tändsticksfabriken på Herrhagen (1874), tre fabriker för tillverkning av mineralvatten och läskedrycker, tre tobaksfabriker, tre garverier och fyra ölbryggerier. Hantverkarna från förr fanns också kvar, men Karlstads näringsliv fick en annan inriktning efter branden.

Staden kom att expandera kraftfullt också befolkningsmässigt, när många landsbygdsocknar kände av suget från Amerika. Sunne, som länge varit den folkrikaste socknen i Värmland, kom att överflyglas på den punkten av residensstaden i slutet av seklet.

RESTE SIG UR ASKAN

Fågel Fenix hade rest sig ur julibandens gråa helvetesaska. En ny tid var inne. Kung Oscars tid, unionens och frihandelns tid, Värmlandstimrets och Värmlandsstålets tid. Karlstad fanns i länets mitt och blev ett nav i den fortsatta ekonomiska och sociala utvecklingen i Värmland.

PETER OLAUSSON, historiker, Häljebol

(Artikeln har tidigare varit publicerad i tidskriften Värmländsk kultur nr 3/4 2015)